

تحلیل استراتژیک جایگاه پژوهش‌های کیفی در کشور و ارائه استراتژی‌هایی جهت توسعه آن با استفاده از مدل SWOT

داود فیض *

چکیده

پژوهش‌های کیفی یکی از مسیرهای اصلی تولید دانش بوده و با بهره‌گیری از آن می‌توان به حل مسائل و مشکلات پیچیده جوامع انسانی و سازمان‌ها اقدام نمود. پژوهش کیفی نسبت به پژوهش کمی در جامعه دانشگاهی کمتر شناخته شده و از این رو کمتر مورد استفاده قرار می‌گیرد. پژوهش کیفی روشی منظم و عمیق برای توصیف اجزاء، شرایط و ویژگی‌هایی درباره پدیده‌های انسانی است که یا قابل تبدیل به کمیت نیستند یا در صورت تبدیل به کمیت از عمق کافی برای تحلیل شرایط برخوردار نمی‌باشند. از این رو می‌توان گفت پژوهش‌های کیفی به منظور درک عمیق مفاهیم و پدیده‌هایی که به دلیل وجود عامل انسانی در آنها پیچیدگی زیادی وجود دارد، به کار می‌رود و در آن داده‌ها به صورتی عمیق و روایت‌گونه، جمع‌آوری، تحلیل و تفسیر می‌شوند. این پژوهش‌ها مبتنی بر فلسفه پدیدار شناختی بوده و در جایگاه طبیعی خود با افراد واقعی (و نه در محیط تجربی) درباره افرادی تحت کنترل انجام می‌شود. علیرغم فواید و اثرات چشمگیر پژوهش‌های کیفی در حل مسائل و مشکلات جامعه، به نظر می‌رسد جامعه علمی و پژوهشی کشور آنچنان که بایسته و شایسته است، از این روش علمی تحقیق استفاده نمی‌نماید. از این رو در تحقیق حاضر با بهره‌گیری از یکی از ابزارهای قدرتمند مدیریت استراتژیک یعنی مدل SWOT، محقق سعی دارد تا با بررسی نقاط ضعف و قوت درونی روش پژوهشی کیفی از یکسو و نیز تحلیل فرصت‌ها و تهدیدات پیش روی توسعه این روش پژوهش در کشور از سوی دیگر، استراتژی‌هایی را جهت توسعه این روش تحقیق در کشور طراحی و ارائه نماید.

واژگان کلیدی

مدل SWOT، پژوهش‌های کیفی، نقاط ضعف و قوت، فرصت‌ها و تهدیدات، استراتژی‌ها

Email: Feiz1353@gmail.com

* استادیار دانشگاه سمنان، متخصص مدیریت استراتژیک

تاریخ پذیرش: ۸۸/۱۰/۱۰

تاریخ ارسال: ۸۸/۰۸/۰۴

فصلنامه راهبرد / سال نوزدهم / شماره ۵۴ / بهار ۱۳۸۹ / صص ۱۶۹-۱۸۵

بی تردید پژوهش و تحقیق راه حل شناخته شده نوع بشر برای حل مسائل و مشکلات پیش رو و توسعه مرزهای دانش است. در یک تقسیم بندی، روش‌های تحقیق به دو دسته تحقیقات کمی و کیفی تقسیم می‌شوند. علوم طبیعی بر پایه روش کمی و پوزیتیویستی استوار شده‌اند. در این روش تنها چیزهایی باید وارد حوزه تحلیل شوند که وجود داشته و قابل اثبات باشند. روش کمی بر این اصل استوار است که اعداد دارای وجود خارجی بدیهی هستند و بنابراین چیزی که عدد نیست، دارای وجود خارجی بدیهی نیست و باید آن را حذف کرد. رویکردهای کیفی در علوم اجتماعی با توجه به هدف مورد نظر و روش‌های مطالعه از روش‌های کمی متمایز می‌شوند. البته این دو روش وجوه اشتراکی نیز دارند، از جمله اینکه در هر دو روش از مفروضات تئوریک بهره گرفته می‌شود و هر دو روش به نوعی به دنبال کشف قوانین حاکم بر پدیده‌ها هستند. مسئله‌ای که امروز در جامعه با آن مواجه هستیم، اصالت دادن به کمی‌گرایی و تجربه و بی توجهی به روش‌های تحقیق کیفی در شناخت و حل مسائل و پدیده‌های اجتماعی و انسانی است. این موضوع مورد

توجه بسیاری از اندیشمندان حوزه علوم اجتماعی قرار گرفته و در مورد خطرات و پیامدهای منفی ناشی از این رویکرد هشدار داده‌اند. برتراند راسل در نفی اصالت دادن محض به کمی‌گرایی در تحقیقات علوم اجتماعی، ضمن تأکید بر نقش عظیم کمی‌ت و سنجش در علم، این نقش را اغراق‌آمیز می‌داند و بر این باور است که ممکن است یک قانون در عین اینکه کمی نیست، کاملاً علمی باشد (راسل، ۱۳۶۰). همچنین تأکید بر کمی‌گرایی و اصالت دادن به آن، به عنوان رویکرد نهایی پژوهش و تحقیق در عرصه مسائل انسانی و تربیتی بیانگر همان خطری است که تئودور فلورانو به عنوان انکار بخشی از وجود انسان یاد کرده است. به نظر او بخشی از واقعیات مربوط به انسان و جوامع انسانی را نمی‌توان با مفاهیم کمی حل و فصل نمود (مولر، ۱۳۶۷). کمی‌گرایی باعث به فراموشی سپردن پیچیدگی‌های مسائل اجتماعی و انسانی می‌شود و به جای یافتن راه حل مناسب، عمیق و چند بُعدی، محققان دچار سطحی‌نگری شده و از این رو نتایج مطالعات نمی‌تواند در حل مسائل پیچیده جوامع انسانی چندان مفید و مؤثر باشد.

به هر حال دیدگاه‌هایی که علوم انسانی و اجتماعی را صرفاً بر "تجربه‌گرایی" و

پدیده‌های کلان (ساختی و نهادی) و پدیده‌های خردتر مربوط به تعاملات و رفتار را به صورتی فرایندی و با توجه به تغییرات و آهنگ تاریخی آن در نظر بگیرد، غایب است. از این رو باید در کنار پژوهش‌های بزرگ مقیاس و اطلاعات به دست آمده از آنها، گونه‌های متنوع پژوهش‌های کیفی را برای فهم بهتر سازوکارهای پیچیده اجتماعی در سطوح مختلف به کار گرفت (ذکائی، ۱۳۸۷). با توجه به مطالب فوق، در مقاله حاضر محقق سعی کرده است تا با تبیین و تشریح ابعاد روش‌های تحقیق کمی و کیفی و نیز مدل SWOT، استراتژی‌های مناسبی را برای توسعه پژوهش‌های کیفی در علوم اجتماعی ارائه نماید.

۱- بیان مسئله

در اغلب کشورهای در حال توسعه و از جمله ایران، تحقیقات کیفی به دلیل عدم شناخت، نبود امکانات و فقدان شرایط لازم و کافی و نیز وجود موانع مختلف فرهنگی، ذهنی، علمی و مالی و نیز سردرگمی و عدم تعریف درست از چنین تحقیقاتی هنوز نتوانسته است جایگاه شایسته و بایسته‌ای پیدا نماید (انصاری، ۱۳۸۱، صص ۱۹۲-۱۸۷). در این شرایط جهت‌گیری عمده پژوهش‌ها همانند پایان‌نامه‌ها، طرح‌های

"کمیت‌گرایی" قرار می‌دهند، هر چند جلوه‌هایی سطحی از تولید علم را پیش روی ما می‌گذارند، اما به دور از معناداری پژوهشی و ناتوان از حل ریشه‌ای مسائل اجتماعی و انسانی هستند (پاریاد، ۱۳۸۵، ص ۳۲). در حال حاضر دیدگاه‌های رایج در روش‌شناسی پژوهش در علوم اجتماعی و انسانی، به گونه‌ای است که دستیابی به دانش را اساساً با استفاده از روش‌های کمی امکان پذیر می‌داند و روش‌های کیفی را کم اهمیت شمرده و روش‌های ترکیبی را مورد غفلت قرار می‌دهد (لطف‌آبادی، ۱۳۸۵، ص ۵۹۶). در مجموع می‌توان گفت که هر یک از رویکردهای کمی و کیفی دارای نقاط قوت و ضعف‌هایی هستند و توجه صرف به یکی از این رویکردها و به فراموشی سپردن دیگری می‌تواند منجر به عدم تعادل فعالیت‌های تحقیقاتی در جامعه شود. اگر چه در حالات ایده‌آل داده‌های کمی و کیفی را به صورت مکمل و در کنار هم باید به کار برد و بر ماهیت در هم تنیده سطوح و ابعاد مختلف واقعیت اجتماعی اذعان داشت، اما واقعیت این است که این توازن در حال حاضر در تحقیقات اجتماعی ایران کاملاً به سود روش‌های کمی بوده و جای نگرش‌های کیفی و چند سطحی از جامعه که به طور موزون

پژوهشی سازمانی و دانشگاهی و مقالات علمی در کشور منطبق با روش‌شناسی کمی بوده و این پژوهش‌ها با توجه به میزان کمیت‌گرایی آنان در فرایند جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها، ارزش‌گذاری می‌شوند. این موضوع تا بدانجا گسترش یافته است که یا تحقیقات کیفی اساساً استفاده نمی‌شوند و یا به عنوان یک فعالیت حاشیه‌ای و گاه مقدماتی برای کشف متغیرها مورد توجه قرار می‌گیرند، که در این وضعیت نیز نتایج مشخصی از تحقیق کیفی در گزارش‌های نهایی تحقیقات انعکاس نمی‌یابد. بنابراین اغلب پژوهش‌های انجام شده در علوم اجتماعی آن گونه که انتظار می‌رود، نتوانسته‌اند گره‌های فرهنگی، اخلاقی، روانی، اجتماعی و اقتصادی را بگشایند. در این فضای نامتوازن، محققان (دانشجویان، استادان و سایر پژوهشگران) ناگزیرند تا تحقیقات خود را در نمونه‌های آماری بزرگ و به اصطلاح "معرف جامعه" انجام داده و گزارش‌های نهایی خود را همراه با اعداد و ارقام، جداول متعدد و تجزیه و تحلیل‌های آماری ارائه نمایند.

در مجموع به نظر می‌رسد فضای غالب در محافل علمی و دانشگاهی، فضایی کمیت‌گرا و اثباتی است و این رویکرد توان

حل مسائل و موضوعات پیچیده و جدیدی را که به واسطه تحولات اجتماعی و فرهنگی جامعه ایرانی در حال گذار در حال وقوع است، ندارد و از این رو در شرایط فعلی، جامعه نیازمند انعطاف‌پذیری و تنوع بیشتری در روش‌شناسی علوم اجتماعی است. به نظر می‌رسد روش پژوهش کیفی ابزاری است که امکان توجه به معنا، قدرت و تعامل در حیات اجتماعی را فراهم می‌سازد و برای پاسخ به سؤالات پیش‌رو مناسب‌تر است. حال سؤال اصلی این است که چه دلایل و عواملی باعث کم‌توجهی به روش تحقیق کیفی در علوم اجتماعی شده است و برای حل آن چه استراتژی‌هایی وجود دارد؟ محقق در این مقاله سعی نموده است برای پاسخ به این سؤال با استفاده از روش تحلیل استراتژیک SWOT، ضمن تجزیه و تحلیل محدودیت‌ها و ظرفیت‌های بالقوه درونی تحقیقات کیفی از یکسو و نیز تجزیه و تحلیل فرصت‌ها و تهدیدات بیرونی توسعه تحقیقات کیفی، استراتژی‌ها و راهکارهای مناسبی را ارائه نماید.

۲- مفهوم تحقیق کیفی

از روش تحقیق کیفی تعاریف مختلفی ارائه شده است. در مجموع تعاریف ارائه شده ویژگی‌های این روش را از حیث طرح

تحقیق، شیوه‌های گردآوری داده‌ها، نوع داده‌ها، نقش محقق در فرایند تحقیق، شیوه‌های تجزیه و تحلیل اطلاعات و کاربرد نتایج مورد توجه قرار داده‌اند. اصطلاح تحقیق کیفی به چندین روش جمع‌آوری داده‌ها به انضمام تحقیق میدانی^۱، مشاهده یا مشارکت^۲، مصاحبه‌های عمیق^۳ اشاره دارد. محققان کیفی بیشتر اوقات، تحقیق را در شرایط طبیعی انجام می‌دهند. آنها چیزی را دستکاری^۴ نمی‌کنند و هیچ گونه دخالتی^۵ در شرایط نمی‌کنند. بنابراین طرح تحقیق کیفی مستلزم انعطاف‌پذیری، تحمل و صبر و حوصله در طول روند تحقیق است (دلاور، ۱۳۸۴، صص ۲۲۳-۲۲۱). در تحقیق کیفی، زمینه و بستر طبیعی به عنوان منبع اطلاعات بوده و محقق به صورت فعال به کسب اطلاعات می‌پردازد (ایمان، ۱۳۸۰). تحقیقات کیفی را می‌توان با نیت جمع‌آوری اطلاعات برای پوشش دادن شکاف‌های نظری و اثبات یا ابطال یافته‌های قبلی با رویکرد تصریح در مفاهیم و ارزیابی اثربخشی آنها، با کاربرد نظریه و مفاهیم مستخرج از چارچوب کلی انجام داد. در تحقیق کیفی به این دلیل که

محقق کیفی به دنبال تفسیر کیفیت پدیده‌های اجتماعی است و در پی کشف رابطه میان متغیرها نیست، کمتر دارای فرضیه رسمی است. البته این بدان معنی نیست که محقق توان دسته‌بندی تفاسیر و داده‌های جمع‌آوری شده را ندارد. در مجموع می‌توان عناصر و ویژگی‌های یک تحقیق کیفی را در موارد زیر خلاصه نمود:

۱. روش‌های جمع‌آوری داده‌ها در تحقیق کیفی به گونه‌ای است که منجر به برقراری ارتباط نزدیک محقق و شرکت‌کننده در تحقیق می‌شود.

۲. در تحقیق کیفی داده‌های مفصل که دارای عمق و گستردگی است، جمع‌آوری می‌شوند.

۳. تجزیه و تحلیل داده‌ها در تحقیق کیفی منجر به پیدایش مفاهیم، ایده‌ها، طبقه‌بندی الگوهای اجتماعی و یا توسعه گونه‌ها و تفسیرهای متعدد می‌گردد.

۴. در تحقیق کیفی، نتایج با تمرکز بر تفسیر معانی اجتماعی از طریق ترسیم تفکر و بیان دوباره پدیده‌های اجتماعی از زبان شرکت‌کنندگان در تحقیق حاصل می‌شود (فرهنگی و صفرزاده، ۱۳۸۵، ص ۳۳۰).

1. Field research
2. Participant Observation
3. In-depth interviews
4. Manipulation
5. Intervene

۳- تفاوت‌های تحقیق کیفی و کمی

علیرغم وجود مشابهت‌هایی بین روش‌های تحقیق کمی و کیفی، تفاوت‌های فراوانی بین این دو روش وجود دارد. تفاوت بین تحقیق کمی و کیفی به صورت یک طیف مطرح است. تحقیق کیفی تابع شرایط است و محقق در موقعیت مورد مشاهده آمیخته است. محققان کمی بیشتر در پی تعمیم‌های مستقل از شرایط هستند. آنها بیشتر بر متغیرها و عوامل فردی متمرکز می‌شوند تا بر یک تفسیر کلی. به طور کلی، محققان کمی بیشتر از روش‌های استاندارد تحقیق و طرح‌های از پیش تعیین شده استفاده می‌کنند، در حالی که محققان کیفی به محض اینکه وارد تحقیق شوند، بیشتر انعطاف پذیر هستند و از روش‌های متعددی استفاده می‌کنند. از نظر مک میلان (۱۹۸۹) آشکارترین تفاوت بین این دو روش، نحوه ارائه داده‌هاست. تحقیقات کمی بر نتایج آماری که به صورت اعداد ارائه می‌شوند، متکی هستند؛ در حالی که تحقیقات کیفی بیشتر بر توصیف نقلی تأکید می‌کنند. اساساً تفاوت‌های بین تحقیق کیفی و کمی، تفاوت از لحاظ هدف تحقیق مطرح است. تحقیق کیفی به منظور درک پدیده‌های اجتماعی

انجام می‌شود. اما تحقیق کمی به منظور تعیین روابط، اثرات و علل انجام می‌شود. در زمینه علوم رفتاری هر دو نوع تحقیق با ارزش هستند و می‌توانند همدیگر را تکمیل کنند (دلور، ۱۳۸۴، صص ۲۲۸-۲۲۷).

همچنین در تحقیقات کیفی رفتارها در ارتباط با زمینه‌ای که افراد در آن قرار دارند (زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی و ...) مطالعه می‌شوند و این زمینه‌ها همان متغیرهایی هستند که نمی‌توان آنها را با روش‌های پژوهش مربوط به واقعیات عینی، مورد مطالعه قرار داد. علاوه بر این معنایی که ما برای واقعیات و زمینه‌های اجتماعی و انسانی قائلیم، با معنایی که برای پدیده‌های کمی و عینی در نظر می‌گیریم، کاملاً متفاوت است. تحقیقات کیفی رفتار اجتماعی و انسانی افراد را از زاویه درونی رفتار مورد مطالعه قرار می‌دهند. و به دلیل نقش خاص محقق در فرایند تحقیق تمایلات خود محقق و آزمودنی و ادراک ذهنی و استنباط‌ها نیز دخیل خواهند بود (سجادی، ۱۳۸۰، صص ۷۳-۵۲). تفاوت دیگر روش‌های تحقیق کمی و کیفی در دخالت ارزش‌های محقق در انتخاب مسئله و نیز ارائه راه حل‌های آن است. در تحقیق‌های کمی ارزش‌های محقق

۴- موارد کاربرد روش تحقیق

کیفی

تحقیق کیفی در تحقیقات اجتماعی می‌تواند همراه با روش‌های کمی مورد استفاده قرار گیرد، ولی بسیاری از موضوعات هستند که در آنها روش کیفی تنها روش پاسخ به سؤالات تحقیق خواهد بود. در موارد زیر استفاده از تحقیق کیفی بر روش کمی ارجح است:

۱. موضوعاتی که بد تعریف شده یا خوب درک و شناخته نشده‌اند، مانند علل گرایش جوانان و نوجوانان به مواد مخدر؛
۲. موضوعاتی که دارای ریشه‌های عمیق هستند و شناخت آنها نیاز به مطالعه عمیق دارد، مانند درک احساسات افراد در وقایع مهم زندگی همانند تولد اولین فرزند؛
۳. حل مسائل پیچیده و درک آنها نظیر درک ماهیت روح؛
۴. حل موضوعات تخصصی و درک آنها مانند تحلیل و ارزیابی عملکرد یک مؤسسه فرهنگی؛
۵. تحلیل و درک موضوعات ظریف و نامشهودی که ممکن است به صورت نادر برای افراد اتفاق بیفتد و درک آن مستلزم حضور در آن موقعیت است، همانند شرایط وقوع یک حادثه در یک عملیات در زمان

چندان دخالتی در فرایند تحقیق ندارد، اما در تحقیقات کیفی نمی‌توان نقش ارزش‌ها را حذف نمود و از این رو در روش تحقیق کیفی ارزش‌های محقق، مسئله تحقیق، انتخاب روش جمع‌آوری داده‌ها و استنباط‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد (Goetz and Compte, 1980). همچنین تحقیق کمی بر اساس یک نظم خطی انجام می‌شود. در این نوع تحقیق، پیش از هر کاری، دیدگاهی نظری اتخاذ می‌کنیم و از این دیدگاه نظری گزاره‌های قابل آزمایش را استنتاج می‌کنیم. تمام مراحل روش تحقیق کمی باید کاملاً روشن، دقیق و از پیش طراحی شده باشد. به ندرت پیش می‌آید که مراحل تحقیق در تحقیق کمی، از طرح اولیه منحرف شود. متقابلاً پژوهش کیفی، پژوهشی استقرایی، در حال تکوین، غیر خطی و تا اندازه‌ای بی‌قاعده بوده و کمتر می‌توان آن را با درکی دقیق کنترل کرد (Lindlof and Taylor, 2002). فرایند پژوهش کیفی روندهای چرخشی و دایره‌ای دارد. بسیاری از مراحل، چندین بار تکرار می‌شود. محقق در برخی قسمت‌ها تحقیق را بارها تکرار می‌کند تا به نتیجه درست و منطقی برسد و تفسیری آگاهانه به دست آورد.

دفاع مقدس (فرهنگی، ۱۳۸۵، صص ۳۳۶-۳۳۵).

۵- روش‌های جمع‌آوری اطلاعات در تحقیق کیفی

روش‌های جمع‌آوری اطلاعات در تحقیقات کمی و کیفی دارای تفاوت‌هایی هستند. شاید مهم‌ترین وجه ممیزه روش‌های جمع‌آوری اطلاعات در این دو روش میزان درگیری و مشارکت محقق باشد. در تحقیقات کیفی مشارکت و درگیری محقق در فرایند جمع‌آوری اطلاعات به مراتب بیشتر از تحقیقات کمی بوده و توانمندی و تجربه محقق بر کیفیت داده‌های جمع‌آوری شده در تحقیقات کیفی بسیار اثرگذارتر از پژوهش‌های کمی است. روش‌های اصلی جمع‌آوری داده‌ها در تحقیقات کیفی شامل موارد زیر است:

۵-۱- روش‌های اصلی

۱. مشاهده که شامل مشاهده مستقیم و غیر مستقیم است.
۲. تجزیه و تحلیل اسناد و مدارک؛
۳. مصاحبه عمیق که شامل مصاحبه‌های ساخت‌یافته، ساخت‌نیافته و نیمه‌ساخت‌یافته است (فرهنگی، ۱۳۸۵، صص ۳۴۱-۳۴۰).

در روش‌های فوق میزان مشارکت محقق در محیط تحقیق (فرایند جمع‌آوری اطلاعات) به صورت یک طیف خواهد بود که در یک طرف آن محقق مشارکتی اندک و در سر دیگر طیف مشارکت زیادی دارد.

نمودار شماره (۱) - میزان مشارکت محقق در فرایند جمع‌آوری داده‌ها در تحقیقات کیفی

۵-۲- روش‌های تکمیلی

این روش‌ها شامل داستان‌سرایی، مطالعه بیوگرافی افراد، تجزیه و تحلیل تاریخی، فیلم، ویدئو، عکس، حرکت اندام، روش‌های تصویری و آزمون‌های روانی است (انصاری، ۱۳۸۱).

۶- شیوه تجزیه و تحلیل در تحقیقات کیفی

تجزیه و تحلیل تحقیقات کیفی عمدتاً بستگی به توانمندی فرد یا گروه تحلیلگر دارد. در این نوع تحقیقات نمی‌توان با اتکاء به آزمون‌ها و نرم افزارهای تحلیل آماری، داده‌ها را تجزیه و تحلیل نمود و به نتایج مورد انتظار دست یافت. در تحقیقات کیفی برای تجزیه و تحلیل، محقق باید از هوش، خلاقیت، نکته سنجی، ژرفاندیشی و قدرت

SWOT روش تحلیلی نظام یافته‌ای را برای شناسایی این عوامل و انتخاب استراتژی که بهترین تطابق را بین آنها ایجاد کند، ارائه می‌نماید (Fisher, 1989, pp.157-180). از دیدگاه این مدل یک استراتژی مناسب، قوت‌ها و فرصت‌ها را به حداکثر و ضعف‌ها و تهدیدها را به حداقل ممکن می‌رساند. برای این منظور نقاط قوت^۶ و ضعف^۷ درونی و فرصت‌ها^۸ و تهدیدهای^۹ بیرونی در چهار حالت کلی SO، WO، ST، WT به هم پیوند داده شده و گزینه‌های استراتژی خلق و انتخاب می‌شوند (هریسون و کارون، ۱۳۸۲، ص ۱۹۲). در استراتژی‌های SO سعی می‌شود با اتکاء بر نقاط قوت درونی از فرصت‌های محیطی بهره‌برداری به عمل آید. در استراتژی‌های WO هدف این است تا با بهره‌برداری از فرصت‌های محیطی موجود، از نقاط ضعف درونی کاسته شود. در استراتژی‌های ST کوشش می‌شود تا با استفاده از نقاط قوت درونی، اثرات ناشی از تهدیدات موجود در محیط خارج کاهش داده شود و در نهایت در استراتژی‌های WT که بدترین وضعیت به شمار می‌آید، هدف کم کردن نقاط ضعف درونی و پرهیز از تهدیدات

استدلال و استنباط مناسبی و کافی برخوردار باشد. مبنا و معیار در تجزیه و تحلیل‌های کیفی عقل، منطق، تفکر و استدلال است. یعنی در تحقیق کیفی محقق با استفاده از عقل و منطق و غور و اندیشه باید داده‌های کیفی را مورد تجزیه و تحلیل قرار داده، حقیقت و واقعیت را کشف و درباره فرضیه‌ها اظهار نظر نماید (حافظ‌نیا، ۱۳۷۷، ص ۱۹۹). تجزیه و تحلیل داده‌ها در یک پژوهش کیفی اساساً شامل ترکیب کردن اطلاعات حاصل از منابع مختلف به صورت یک توصیف پیوسته از آنچه محقق مشاهده یا کشف کرده است، می‌باشد. فرضیه‌ها معمولاً با استفاده از روش‌های آمار استنباطی آزمون نمی‌شوند، اگر چه گاهی آمارهایی مانند درصدها یا نسبت‌ها ممکن است برای روشن کردن جزئیات خاص استفاده شوند. در تحقیق کیفی، از اصطلاحاتی مانند "بزرگ"، "مدت طولانی"، "نسبتاً سریع" و ... برای توصیف پدیده‌ها استفاده می‌شود (دلاور، ۱۳۸۴، ص ۲۳۴).

۷- مدل SWOT

تجزیه و تحلیل SWOT یکی از ابزارهای مهم مدیریت استراتژیک جهت تطابق نقاط ضعف و قوت درونی با فرصت‌ها و تهدیدات بیرونی است. تجزیه و تحلیل

6. Strengths
7. Weaknesses
8. Opportunities
9. Threats

ناشی از محیط خارجی است (فردآر، ۱۳۷۹، صص ۳۶۴-۳۶۰).

۷-۱- روش استفاده از مدل SWOT

در شکل شماره (۱)، ماتریس SWOT به صورت کلی به نمایش در آمده است. این ماتریس دارای ۹ خانه است. همان گونه که مشاهده می‌شود، چهار خانه دارای عامل اصلی هستند، چهار خانه استراتژی‌ها را نشان می‌دهند و یک خانه سفید یا خالی است (خانه بالا، دست راست). چهار خانه‌ای که نشان دهنده استراتژی‌ها هستند، دارای عنوان‌های SO، St.WO، WT و می‌باشند و پس از تکمیل شدن چهار خانه‌ای که دارای عامل اصلی هستند (یعنی خانه‌های O، W، S و T)، این خانه‌ها به وجود می‌آیند. برای ساختن یک ماتریس SWOT، هشت مرحله به شرح زیر طی می‌شود:

۱. فهرستی از فرصت‌های محیطی تهیه می‌شود.
۲. فهرستی از تهدیدات عمده موجود در محیط تهیه می‌شود.
۳. فهرستی از نقاط قوت درونی تهیه می‌شود.
۴. فهرستی از نقاط ضعف درونی تهیه می‌شود.

۵. نقاط قوت درونی و فرصت‌های محیطی با هم مقایسه و استراتژی‌های خلق شده، در خانه SO نوشته می‌شوند.

۶. نقاط ضعف درونی با فرصت‌های محیطی مقایسه و استراتژی‌های خلق شده، در خانه WO نوشته می‌شوند.

۷. نقاط قوت داخلی، با تهدیدات محیطی مقایسه و استراتژی‌های خلق شده، در خانه ST نوشته می‌شوند.

۸. نقاط ضعف داخلی با تهدیدات محیطی مقایسه و استراتژی‌های خلق شده، در خانه WT نوشته می‌شوند (فردآر، ۱۳۷۹، صص ۳۶۶-۳۶۴).

شکل شماره (۱): ماتریس تهدیدات، فرصت‌ها، نقاط ضعف و نقاط قوت (SWOT)

همیشه سفید باشد	نقاط قوت - S	نقاط ضعف - W
۱. فرصت‌ها - O	۱. (نقاط قوت را فهرست کنید)	۱. (نقاط ضعف را فهرست کنید)
۲. (فرصت‌ها را فهرست کنید)	۲. (با بهره جستن از نقاط قوت)	۲. (با بهره جستن از فرصت‌ها)
۳. درصدد بهره‌برداری از فرصت‌ها	۳. (نقاط ضعف را از بین ببرید)	۳. (نقاط قوت را افزایش دهید)
۴. (تهدیدات را فهرست کنید)	۴. (برای احتراز از تهدیدات از نقاط قوت استفاده کنید)	۴. (نقاط ضعف را کاهش دهید و از تهدیدات پرهیز کنید)
۵. تهدیدات - T	۵. استراتژی‌های ST	۵. استراتژی‌های WT

۷-۲- ویژگی‌های مدل SWOT

مدل SWOT یکی از ابزارهای مهم مدیریت استراتژیک است که در فرایند تجزیه و تحلیل‌های محیطی و درونی و خلق

۴. مدل SWOT توانایی نمایش ارتباط

فیمابین عوامل مختلف را داراست و با افزایش تعداد عوامل و پیچیده شدن ارتباطات می‌توان با استفاده از آن، این ارتباطات را تجزیه و تحلیل نمود (احمدی، ۱۳۷۷، ص ۱۵۴).

۵. مدل SWOT از نظر مفهومی بسیار ساده است و استفاده از آن به سهولت و با سرعت امکان‌پذیر و بسیار سودمند است (برایسون، ص ۱۶۴).

۸- قوت‌ها و ظرفیت‌های بالقوه تحقیقات کیفی

منظور از قوت‌های درونی تحقیقات کیفی، ظرفیت‌های بالقوه‌ای است که این نوع تحقیق در حل مسائل و مشکلات عمیق و پیچیده اجتماعی و انسانی دارد. مهم‌ترین نقاط قوت‌های روش تحقیق کیفی در جدول شماره (۱) انعکاس یافته است.

جدول شماره (۱) - نقاط قوت روش

تحقیق کیفی

نوع عامل	کد
با روش تحقیق کیفی می‌توان به درکی عمیق‌تر و غنی‌تر از رفتار اجتماعی دست یافت.	S ₁
موضوعاتی که به آسانی قابل اندازه‌گیری نیستند، همانند احساسات افراد در مورد یک موضوع خاص را می‌توان با روش تحقیق کیفی درک نمود.	S ₂
مناسب بودن تحقیق کیفی برای مطالعه رفتارهایی که در شرایط طبیعی بهتر درک می‌شوند، مانند نگرش‌ها و پویایی‌های گروهی	S ₃

استراتژی‌های متناسب با شرایط محیطی و درونی به کار برده می‌شود. هر چند کاربرد رایج این مدل اساساً مربوط به برنامه ریزی استراتژیک سازمان‌های تولیدی و خدماتی است، اما ویژگی‌های منحصر به فرد آن، این امکان را فراهم می‌آورد تا در تجزیه و تحلیل‌های موضوعات مختلف در سطوح فراسازمانی نیز به کار برده شود. این ویژگی‌ها شامل موارد زیر است:

۱. جامعیت: این مدل با در نظر گرفتن عوامل محیطی و درونی و مقایسه آنها با کمک به خلق استراتژی‌های متناسب با آنها، از جامعیتی برخوردار است که سایر ابزارهای مدیریت استراتژیک فاقد آن می‌باشند.

۲. انعطاف‌پذیری: این مدل در شرکت‌های تولیدی، شرکت‌های خدماتی، سازمان‌های غیر انتفاعی و دولتی، تحلیل مسائل کلان یک جامعه و کشور، و تجزیه و تحلیل موضوعات مختلف کاربرد دارد.

۳. مدل SWOT به حل یک سؤال بنیادی در انتخاب استراتژی کمک می‌کند. مقصود اصلی استراتژی طبق این مدل استفاده از یک موقعیت قوی یا غلبه بر یک موقعیت ضعیف است (پیرس و رابینسون، ۱۳۷۶، صص ۳۱۱-۳۱۲).

S ₄	مناسب بودن تحقیق کیفی برای مطالعه رفتار گروهی طی یک محدوده زمانی نسبتاً طولانی
S ₅	امکان کشف راه‌حل‌های عمیق و چند بُعدی برای حل مسائل اجتماعی
S ₆	انعطاف پذیری روش‌های تحقیق کیفی به دلیل استفاده کمتر از ابزار سازماندهی شده برای گردآوری داده‌ها
S ₇	دسترسی به یافته‌های عمیق به دلیل استفاده از پرسش‌های باز و مشارکت محقق

W ₈	روشن نبودن استانداردها در ارزیابی کیفیت پژوهش‌های کیفی در مجامع علمی و کلی و مبهم بودن معیارها و سلیقه‌ای شدن ارزیابی‌ها
W ₉	انجام تحقیق کیفی توسط یک محقق معمولی امکان‌پذیر نبوده و نیازمند پژوهشگری باهوش، خلاق، دارای قدرت استدلال بالا، هدف یاب، نکته سنج، منتقد، مبتکر و دارای توان برقراری ارتباطی بالاست.

۱۰- فرصت‌های محیطی توسعه

تحقیقات کیفی

منظور از فرصت‌ها عوامل و موقعیت‌های مساعدی است که در محیط وجود دارد و می‌توان از آنها برای توسعه تحقیقات کیفی استفاده نمود. این فرصت‌ها شامل عوامل سخت افزاری و نرم افزاری موجود در بخش‌های مختلف کشور می‌شود. مهم‌ترین فرصت‌های پیش رو توسعه تحقیقات کیفی در جدول شماره (۳) انعکاس یافته است.

جدول شماره (۳) - فرصت‌های محیطی برای

توسعه تحقیقات کیفی

کُد	نوع عامل
O ₁	وجود استادان، دانشجویان و محققان فراوان در مراکز علمی، آموزشی و پژوهشی کشور
O ₂	وجود مراکز تحقیقاتی، پژوهشکده‌ها، مراکز دانشگاهی و مؤسسات علمی و آموزشی فراوان
O ₃	وجود بودجه تحقیقاتی در دانشگاه‌ها و سازمان‌های دولتی
O ₄	اختصاص پژوهانه (گرنٹ پژوهشی) به اعضای هیأت علمی دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی
O ₅	درک وجود مشکل کمیت‌گرایی توسط برخی دست‌اندرکاران امر پژوهش در کشور

۹- محدودیت‌های (ضعف‌ها)

تحقیق کیفی

روش تحقیق کیفی همانند هر ابزار دیگری، دارای محدودیت‌ها و نقاط ضعفی است که توجه به آنها می‌تواند در برنامه‌ریزی برای توسعه تحقیقات کیفی مفید واقع شود. مهم‌ترین محدودیت‌های درونی تحقیقات کیفی در جدول شماره (۲) انعکاس یافته است.

جدول شماره (۲) - نقاط ضعف یا

محدودیت‌های درونی روش تحقیق کیفی

کُد	نوع عامل
W ₁	تحقیقات کیفی بسیار وابسته به مشاهدات محقق است و چون داده‌های عددی به ندرت به کار می‌روند، اعتبار نتیجه‌گیری محقق را نمی‌توان کنترل کرد.
W ₂	حذف ارزش‌های مشاهده‌گر در جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها تقریباً غیر ممکن است.
W ₃	عدم امکان تعمیم پذیری نتایج
W ₄	زمان برتر بودن نسبت به تحقیقات کمی
W ₅	هزینه بر بودن تحقیقات کیفی نسبت به تحقیقات کمی
W ₆	تفسیر پذیری بیش از اندازه روش‌های کیفی
W ₇	تاثیر تمایلات محقق و آزمودنی و ادراک ذهنی آنان بر فرایند جمع‌آوری اطلاعات و تجزیه و تحلیل اطلاعات (سجادی، ۱۳۸۰، صص ۷۳-۵۲).

T ₁₂	نهادهای سیاستگذار علم در کشور عمدتاً دیدگاه پوزیتیویستی یا عملگرایانه داشته و برای پیشرفت علم نسخه‌های کتبی می‌پیچند (ناجی، ۱۳۸۵، ص ۲۹۳).
T ₁₃	عدم وجود انگیزه کافی برای محققان (اساتید، دانشجویان و پژوهشگران) در انجام پژوهش‌های کیفی (صداقتی‌فر، ۱۳۸۵، ص ۱۸۷).

۱۲- استراتژی‌ها و راهکارهای توسعه تحقیقات کیفی در کشور

پس از بررسی و کشف نقاط قوت و محدودیت‌های درونی تحقیقات کیفی و نیز فرصت‌ها و موانع محیطی پیش روی توسعه تحقیقات کیفی نوبت به ارائه راهکارها و استراتژی‌ها جهت بهره‌گیری از نقاط قوت درونی و فرصت‌های محیطی و جبران محدودیت‌ها و مقابله با تهدیدات می‌رسد. همان گونه که در بخش قبل و در تشریح مدل SWOT بیان شد، استراتژی‌ها با توجه به عوامل درونی و بیرونی تدوین و به چهار گروه تقسیم می‌شوند. اینکه هر استراتژی به کدام عامل مربوط می‌شود، با کُد مشخص می‌شود، به عنوان مثال استراتژی شماره یک مربوط به فرصت‌های شماره یک، دو و پنج و نقاط قوت شماره یک و پنج و نیز تهدید شماره دوازده می‌باشد. این استراتژی‌ها در هفده بند همراه با گُدهای عوامل درونی و بیرونی در جدول شماره (۵) انعکاس یافته است.

۱۱- تهدیدات محیطی (موانع) توسعه تحقیقات کیفی

منظور از تهدیدات، عوامل و موقعیت‌های نامساعدی است که در محیط وجود داشته و مانع توسعه تحقیقات کیفی در کشور شده است. این موانع شامل موانع سخت افزاری و نرم افزاری است که اهم آنها در جدول شماره (۴) انعکاس یافته است. جدول شماره (۴) - تهدیدات محیطی (موانع) توسعه تحقیقات کیفی

کُد	نوع عامل
T ₁	کمبود محقق مسلط به روش تحقیق کیفی
T ₂	ترویج پژوهش‌های سطحی با داده‌های کمی در آموزش عالی در رشته‌های علوم انسانی (بیانی، ۱۳۷۸، ص ۲۰).
T ₃	تلقی نادرست از تحقیقات کیفی در جامعه که آن را کاملاً توصیفی و در چارچوبی غیر رسمی می‌داند.
T ₄	گرایش غالب محققان کشور به سمت تحقیقات کمی در طرح‌های پژوهشی دانشگاهی، طرح‌های پژوهشی سازمان‌ها و پایان نامه‌های دانشجویی
T ₅	ارزشمند و علمی تلقی شدن تحقیقات کمی در مقایسه با تحقیقات کیفی
T ₆	کمبود منابع مکتوب مرتبط با تحقیقات کیفی همانند کتاب و مقاله نسبت به تحقیقات کمی
T ₇	کمبود تجربه انجام تحقیقات کیفی در مراکز علمی-پژوهشی و به طور کلی در جامعه
T ₈	ارزیابی کیفیت تحقیقات کیفی با معیارهای تحقیقات کمی
T ₉	عدم آموزش مهارت‌های ارتباطی محققان برای انجام تحقیقات کیفی در دانشگاه‌ها
T ₁₀	گرایش غالب مجلات علمی-پژوهشی داخلی به چاپ مقالاتی که با روش تحقیق کمی انجام شده‌اند.
T ₁₁	عدم اهتمام به کاربردی نمودن نتایج تحقیقات و عدم درک ضعف تحقیقات کمی (مهرممدی، ۱۳۷۰)

جدول شماره (۵) - استراتژی‌های SO، WO، ST و WT

شماره	نوع استراتژی	کُد
۱	تدوین برنامه استراتژیک توسعه تحقیقات کیفی در علوم اجتماعی در کشور	$O_1, O_2, S_1, S_5, T_{13}$ و O_5
۲	جلوگیری از عدم تعادل و توازن در "کمیت‌گرایی محض" یا "کیفیت‌گرایی محض" در تحقیقات دانشگاهی و پایان‌نامه‌های دانشجویی	S_7, S_6, S_5, T_7 و T_2, O_5, O_7
۳	طراحی و اجرای برنامه‌های آموزشی تربیت محقق به منظور انجام تحقیقات کیفی در دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی	$W_1, O_7, O_1, T_9, T_1, W_1$
۴	توسعه پژوهش‌های کیفی آموزشی در فرایند آموزش در دانشگاه‌ها	T_7, W_7, O_7, O_5
۵	ایجاد ارتباط بین آموزش عالی و نیازهای علمی و تکنولوژیکی جامعه	$S_7, S_2, S_1, T_7, T_{11}, O_7$ و T
۶	تغییر در آیین‌نامه‌های ارزشیابی فعالیت‌های پژوهشی اساتید علوم اجتماعی و انسانی در جهت تشویق انجام پژوهش‌های کیفی	$W_4, W_5, W_{10}, T_7, T_{13}$
۷	تغییر در رویکرد پایان‌نامه نویسی در علوم اجتماعی و تشویق انجام پژوهش‌های کیفی	T_7, T_4, W_7, S_7
۸	انتشار مجلات علمی-پژوهشی ویژه که در آن مقالات با رویکرد کیفی تدوین و منتشر شوند.	$T_7, W_6, W_{10}, T_{10}, T_{13}$

۹	تعدیل سیاست‌های ارزیابی مجلات علمی-پژوهشی در حوزه علوم اجتماعی از رویکرد کمی صرف به توسعه رویکرد کیفی	T_{10}, O_5, W_7
۱۰	برگزاری دوره‌های آموزشی کوتاه‌مدت انجام تحقیقات کیفی در دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی	T_1, O_1, W_7
۱۱	اختصاص جایزه ویژه به پژوهش‌های کیفی برگزیده در جشنواره‌های مرتبط	$O_7, T_4, T_5, T_{13}, T_6, O_5$ و W
۱۲	اصلاح روش "آموزش تحقیق" در دانشگاه‌ها و آموزش روش تحقیق کیفی در کنار روش کمی	W_9, T_1, T_6, O_1
۱۳	اولویت دادن به پژوهش‌های کیفی در علوم اجتماعی در طرح‌های پژوهشی دانشگاهی	$S_6, S_5, S_4, T_{13}, O_5, O_7$ و T
۱۴	تخصیص یارانه و مشوق‌های مالی برای انجام پروژه‌های تحقیقاتی کیفی و انتشار کتاب‌های مرتبط با آن	O_7, W_5, W_6, T_{13} و T_6, T_4, O_4
۱۵	انتقال تجارب محققان داخلی و خارجی مسلط به روش‌های کیفی به اساتید، دانشجویان و محققان کشور با روش‌های مختلف	T_{10}, O_1, W_9, W_7 و T_7
۱۶	تدوین معیارها، استانداردها و روش‌هایی برای ارزیابی و ارزشگذاری تحقیقات کیفی در کشور	T_8 و T_5, W_8
۱۷	افزایش طول زمان مجاز برای انجام تحقیقات کیفی در طرح‌های تحقیقاتی دانشگاهی و پایان‌نامه‌ها	T_7 و W_4

فرجام

روش تحقیق کیفی و کمی از جمله روش‌هایی هستند که محققان و فعالان عرصه علم و دانش می‌توانند با بهره‌گیری از آنها مجهولات را کشف نموده و مسائل و مشکلات پیش رو را حل نمایند. آنچه که در حال حاضر در بسیاری از کشورهای در حال توسعه و از جمله کشور ما اتفاق افتاده، کمیت‌گرایی بیش از حد در تحقیقات است. این گرایش افراطی به ویژه در علوم اجتماعی باعث شده است تا محققان کشور برای حل مسائل و مشکلات انسانی و اجتماعی از ابزاری کمی و سطحی‌نگر استفاده نمایند و از روش تحقیق کیفی که تناسب بیشتری با حوزه علوم اجتماعی و انسانی دارد، غفلت ورزند. در حال حاضر، ساز و کارهای تشویقی تحقیقاتی در کشور به نحوی تنظیم شده‌اند که تحقیقات کمی را ارزشمند تلقی کرده و انجام آن را تشویق می‌کنند. از این رو کمتر محقق می‌تواند در مجلات علمی - پژوهشی حوزه علوم انسانی، مقاله‌ای را که با روش کیفی انجام داده است، به چاپ برساند. این وضعیت در پایان نامه‌های مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری شدیدتر بوده و دانشجویان راهی جز انجام تحقیقات کمی برای تدوین پایان نامه خود نمی‌شناسند. همچنین عدم

وجود تجربه کافی در انجام تحقیقات کیفی در جامعه (شبیه آنچه در مورد تحقیقات کمی وجود دارد) و نیز کمبود محققین مسلط به این روش، بحران کمیت‌گرایی در تحقیقات علوم اجتماعی را تشدید کرده است. در مجموع عوامل فرهنگی، ساختاری، مالی، مهارتی و ذهنی از جمله موانع توسعه تحقیقات کیفی در کشور است.

در این مقاله محقق سعی نمود با تحلیل استراتژیک این توسعه نیافتگی با استفاده از مدل SWOT، استراتژی‌ها و راهکارهایی را برای برون رفت از این وضعیت و توسعه تحقیقات کیفی پیشنهاد نماید. در پایان به عنوان جمع بندی توجه به نکات زیر ضروری است:

۱. همان گونه که جداول SWOT نشان می‌دهد، در حال حاضر میزان محدودیت‌های درونی و نیز تهدیدات محیطی توسعه تحقیقات کیفی بسیار بیشتر از نقاط قوت و فرصت‌های موجود می‌باشد. امید می‌رود با به کارگیری استراتژی‌های پیشنهادی در این مقاله، این روند حالت معکوس به خود بگیرد و موانع توسعه تحقیقات کیفی برطرف شود.
۲. در شرایط کنونی بسیاری از اندیشمندان حوزه علوم اجتماعی به کاستی‌های روش‌های تحقیق کمی برای حل

مسائل اجتماعی و انسانی پی برده‌اند و در نوشته‌های خود (که بسیاری از آنها در این مقاله انعکاس یافت) انتقادهایی را به وضع موجود مطرح کرده‌اند و اغلب آنان خواستار متعادل شدن فضای تحقیقاتی در علوم اجتماعی هستند.

۳. خروج از فضای کمیت‌گرایی و توسعه روش‌های تحقیقات کیفی در علوم اجتماعی مستلزم عزم جدی و همگانی، تغییر فرهنگ و نگرش‌های محققان، اساتید، دانشجویان و سیاستگذاران بخش آموزش و تحقیق کشور است.

۴. در تغییر رویکرد از کمیت‌گرایی به کیفیت‌گرایی در علوم اجتماعی شاید مهم‌ترین نقش را سیاستگذاران، سیاست‌ها، مقررات و آیین‌نامه‌های تشویقی مرتبط با تحقیقات دارند. در حال حاضر صرفاً کسانی مورد تشویق و حمایت قرار می‌گیرند که با رویکرد کمی، تحقیقات خود را به انجام برسانند و انجام تحقیقات کیفی، کم‌ارزش، غیر علمی و بی کیفیت تلقی می‌شود. با تغییر سیاست‌های کلان و مقررات و آیین‌نامه‌های مرتبط می‌توان در یک دوره زمانی میان مدت، جهت‌گیری محققان را تغییر داد.

۵. بی تردید تحلیل‌های انجام شده و نیز استراتژی‌های پیشنهادی می‌تواند با انجام

تحقیقات تکمیلی توسط سایر محققان کامل تر شود و در مجموع رویکرد تحقیقات کیفی را توسعه دهد.

منابع فارسی

۱. احمدی، حسین، (۱۳۷۷)، *برنامه ریزی استراتژیک و کاربرد آن*، تهران، انتشارات سایه نما.
۲. انصاری، فرشته، (پاییز و زمستان ۱۳۸۱)، "روش‌های پژوهش کیفی"، *مجله نامه انسان شناسی*، دوره اول، شماره دوم.
۳. ایمان، محمد تقی، (بهار ۱۳۸۰)، "نقد روش‌های کمی غالب بر پژوهش و لزوم توجه به روش‌های کیفی"، *مجله علوم اجتماعی و انسانی*، دانشگاه شیراز، شماره ۳۲.
۴. برایسون، جان. ام، *برنامه ریزی استراتژیک برای سازمان‌های دولتی و غیر انتفاعی*، ترجمه منوریان، عباس، تهران، انتشارات مرکز آموزش مدیریت دولتی.
۵. بیاتی، احمد، (۱۳۷۸)، *روش‌های تحقیق و سنجش در علوم تربیتی و روانشناسی*، تهران، انتشارات رهیافت.
۶. پاریاد، رحمان، (۱۳۸۵)، "چالش‌های فراروی تحقیقات در حوزه علوم انسانی"، *مجموعه مقالات کنگره ملی علوم انسانی*، جلد ۶.
۷. پیرس و رابینسون، (۱۳۷۶)، *برنامه ریزی و مدیریت استراتژیک*، ترجمه خلیلی شورینی، تهران، انتشارات یادواره.
۸. حافظ نیا، محمد رضا، (۱۳۷۷)، *مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی*، تهران، انتشارات سمت.
۹. خاکی، غلامرضا، (۱۳۸۲)، *روش تحقیق در مدیریت*، تهران، مرکز انتشارات علمی دانشگاه آزاد اسلامی.

۲۱. هریسون، جفری، جان، کارون، (۱۳۸۲)،
مدیریت استراتژیک، ترجمه بهروز قاسمی،
تهران، انتشارات هیأت.

منابع لاتین

22. Fisher, C. (1989), Current and Recurrent Challenges in HRM, *Journal of Management*, 15. No. 2.
23. Goetz and Compte, (1980), *Ethnography and Qualitative Design*, London.
24. Lindlof, Thomas R. and Bryan C. Taylor, (2002), *Qualitative Communication Research Methods*, Thousand Oaks: Sage Publications.

۱۰. دلاور، علی، (۱۳۸۴)، **روش تحقیق در روان شناسی و علوم تربیتی**، تهران، نشر ویرایش، چاپ هفدهم.
۱۱. ذکایی، محمد سعید، (۱۳۸۷)، «چالش‌های پژوهشی کیفی در علوم اجتماعی ایران»، **فصلنامه رسانه**، شماره ۷۳.
۱۲. راسل، برتراند، (۱۳۶۰)، **جهان بینی علمی**، ترجمه علی محمد کاردان، تهران، انتشارات جهاد دانشگاهی.
۱۳. سجادی، سید مهدی، (پاییز ۱۳۸۰)، **چالش‌های بنیادین رویکردهای تحقیق و پژوهش در تعلیم و تربیت اسلامی**، شماره ۲۸.
۱۴. صداقتی، فر، مجتبی، (۱۳۸۵)، "بررسی موانع فراروی تحقیق، در حوزه علوم انسانی کشورهای در حال توسعه (با تاکید بر ایران)"، **مجموعه مقالات کنگره ملی علوم انسانی**، جلد ۶.
۱۵. فردآر. دیوید، (۱۳۷۹)، **مدیریت استراتژیک**، ترجمه علی پارسائیان، سید محمد اعرابی، تهران، انتشارات دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
۱۶. فرهنگی، علی اکبر، و صفرزاده، حسین، (۱۳۸۵)، **روش‌های تحقیق در علوم انسانی**، تهران، انتشارات پیام پویا.
۱۷. لطف آبادی، حسین، (۱۳۸۵)، "روش شناسی پژوهش در روان شناسی و علوم تربیتی ایران نیازمند فلسفه خودگرایی معنوی و علمی است"، **مجموعه مقالات کنگره ملی علوم انسانی**، جلد ۶.
۱۸. مولر، ف، (۱۳۶۷)، **تاریخ روانشناسی**، ترجمه علی محمد کاردان، تهران، انتشارات جهاد دانشگاهی.
۱۹. مهرمحمدی، محمود، (۱۳۷۰)، "کاربست یافته‌های پژوهشی در آموزش و پرورش"، **مجموعه سخنرانی‌ها**، تهران، شورای تحقیقات وزارت آموزش و پرورش.
۲۰. ناجی، سعید، (۱۳۸۵)، "مشکلات آموزش و پیشبرد تحقیق در علوم انسانی"، **مجموعه مقالات کنگره ملی علوم انسانی**، جلد ۶.